

Tarih Boyunca Kent Formlarının Biçimlenişi Üzerine Bir İnceleme

An Overview of the Form of the City for Throughout the History

Semiha Sultan Tekkanat¹, Seda Nur Türkmen²

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, M.M.F., Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, semihaeryilmaz@gmail.com

² YL Öğrencisi Necmettin Erbakan Üniversitesi, M.M.F., Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, sedanuryesin@gmail.com

ANAHTAR KELİMELER

*Kent,
Kentsel Gelişim,
Kent Formu,
Biçim*

ÖZET

Kent formu kavramı, günümüzde halen güncelliğini koruyan ve bilimsel literatürde tartışılan bir olgudur. Kent kavramının ortaya çıkışından itibaren çeşitli tarihsel süreçlerde kenti şekillendiren fiziksel, toplumsal, kültürel, ekonomik, politik ve idari faktörlerin incelendiği görülmektedir. Kenti şekillendiren ve sınıflandırılabilen etmenlerin yanı sıra teknolojik ve bilimsel gelişmeler ile birlikte kent olgusunun taşıdığı anlam ve boyutun değiştiği de görülmektedir. Zaman dizgesi içerisinde, ekonomik, politik, yasal-yönetimsel, sosyo-kültürel alanlarda yaşanan değişim ve gelişmeler, bireylerin ihtiyaçlarının ve taleplerinin değişmesine neden olmaktadır. Bireylerin artan ve çeşitlilik arz eden talepleri ise; bu ihtiyaçlara cevap verebilecek mekânların yeniden üretimini beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla tarih boyunca kent formunun biçimlenişinin; bireyin yaşam şeklinin değişmesi ve tüketim davranışlarının çeşitliliği ile ilgili olduğu ortadadır. Bu çalışmada soyut ve somut anlamları bünyesinde barındıran kent olgusu ve kent formunu etkileyen faktörler üzerine bilimsel yazın incelenmekte, farklı teorilerin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi yapılmaktadır. Çalışmanın amacı; geçmişten günümüze tarihsel süreç içerisinde tartışılan kentsel form ile ilgili ortaya konulan teori ve uygulamaların farklı bakış açılarını irdelemek; bu teorilerin birbirleri ile çakışan ve çatışan argümanlarını ortaya koymaktır. Betimsel araştırma niteliği taşıyan bu çalışma kapsamında; farklı kentsel form tanım ve arayışlarından yola çıkarak, geleceğin kentleri için, kentsel forma dair ihtiyaç duyulan bakış açısına dair çıkarsamalarda bulunulmaktadır.

KEYWORDS

*Urban,
Urban development,
Urban form
Form*

ABSTRACT

The concept of urban form is a phenomenon that is currently being updated and discussed in the scientific literature. It is seen that the physical, social, cultural, economic, political and administrative factors that shape the city in various historical processes since the emergence of the concept of city are examined. In addition to the factors that shape and classify the city, along with technological and scientific developments, it is seen that the meaning and dimension of the urban phenomenon changed. Changes and developments in the economic, political, legal, administrative and socio-cultural fields within the time series cause people's needs and demands to change. The increasing and various demands of people; it brings with it the reproduction of the spaces that can respond to these needs. Therefore, throughout history, the formation of the urban form; it is about the change of the way of life and the diversity of consumption behaviors. In this study, the scientific literature on the urban phenomena and the factors affecting the urban form are examined and the different theories are evaluated comparatively. The aim of the study is to examine different aspects of the theories and practices that have emerged from the past on the urban form, is to present the overlapping and conflicting arguments of these theories with each other. Within the context of this descriptive study, it is possible to find out the urban form needed for the cities of the future, starting from the definitions and searches of different urban forms.

Şehirler hakkındaki değişmeyen tek gerçek, onların da canlı organizmalar gibi zaman içerisinde değişime uğramakta olduklarıdır. Kentsel değişim sürecini anlama ve sınıflandırma, planlar, coğrafyacılar ve kent üzerine çalışan diğer meslek grupları için sorun oluşturmaktadır. Şehirler, kuruldukları günden bu yana, genişleyerek, daralarak, inşa ve yıkım ile parça parça değişim göstermişlerdir. Bu tür değişiklikler esnasında kentin genel yapısı ile kentleşmenin altında yatan süreçler büyük ölçüde değişmeden kalmaktadır. Ancak,

tarihi süreç içerisinde tarım devrimi, sanayi devrimi ve bilgi teknolojilerinin gelişimi gibi çeşitli kırılma noktalarının sonucunda belli dönemlerde kentleşmenin farklı süreçleri ortaya çıkmıştır. Bu süreçlerin sonucunda, kentsel değişim hızlandırılmış ve belirgin olarak farklı kentsel formlar geliştirilmiştir (Hall, 2001).

Çalışmanın amacı; geçmişten günümüze tarihsel süreç içerisinde tartışılan kentsel form ile ilgili ortaya konulan teori ve uygulamaları incelemek; bu teorilerin birbirleri ile çakışan ve çatışan argümanlarını ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında kentlerin kuruluşundan bu yana geçirdikleri fiziksel, toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik değişimlere kısaca değinilip; kentsel değişim sürecini anlama sorununa ışık tutulmaya gayret edilmiştir. Çalışma sonucunda geçmişten günümüze zaman süzgecinden geçip gelen “kent” ve “kentsel form” olgusunun geleceğin kentlerinde nasıl şekilleneceğine dair çıkarımlarda bulunulmuştur.

Kent formu kavramı, günümüzde halen güncelliğini koruyan ve bilimsel literatürde tartışılan bir olgudur. Kent kavramının ortaya çıkışından itibaren çeşitli tarihsel süreçlerde kenti şekillendiren fiziksel, toplumsal, kültürel, ekonomik, politik ve idari faktörlerin incelendiği görülmektedir. Tarih boyunca kent formunun biçimlenmesini etkileyen faktörler ve sonuçları üzerine betimsel bir inceleme gerçekleştirmek isteyen bu çalışma kapsamında kavramsal çerçeve; kentsel gelişim, kent formu ve biçim kavramları üzerine oluşturulmuştur.

Biçim, iç yapıyı oluşturan etmenler ile dış görünüşü birlikte ifade etmektedir. Her kontur çizgisi bir tarafında bir biçim tanımlarken, diğer tarafında bir mekân oymaktadır (Hasol, 2010). Bir biçim, hiçbir zaman tek başına var olamaz; ya başka biçimlerle ya da kendisini çevreleyen mekânla ilişki içindedir (Ching, 2003). Makroform olarak tanımlanan kentin biçimi de, ne kendisini oluşturan kentsel alandan ne de kendi dışında kalan sınırlayıcı alandan ayrı düşünülemez. Bu sınırlayıcı, demiryolu veya büyük kamusal kullanımlar gibi yapay bir öge olabildiği gibi; nehir, göl, dağ, orman, tarım alanı gibi doğal bir öge de olabilmektedir.

Zaman dizgesi içerisinde, ekonomik, politik, yasal-yönetimsel, sosyo-kültürel alanlarda yaşanan değişim ve gelişmeler, bireylerin ihtiyaçlarının ve taleplerinin değişmesine neden olmaktadır. Bireylerin artan ve çeşitlilik arz eden talepleri ise; bu ihtiyaçlara cevap verebilecek mekânların yeniden üretimini beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla tarih boyunca kent formunun biçimlenişinin; bireyin yaşam şeklinin değişmesi ve tüketim davranışlarının çeşitliliği ile ilgili olduğu açıktır.

1. YÖNTEM

Bu çalışmada soyut ve somut anlamları bünyesinde barındıran kent olgusu ve kent formunu etkileyen faktörler üzerine bilimsel yazın incelenmekte, farklı teorilerin değerlendirilmesi yapılmaktadır. Betimsel araştırma niteliği taşıyan bu çalışma kapsamında; farklı kentsel form tanım ve arayışlarından yola çıkarak, geleceğin kentleri için, kentsel forma ait ihtiyaç duyulan bakış açısına dair çıkarsamalarda bulunulmaktadır.

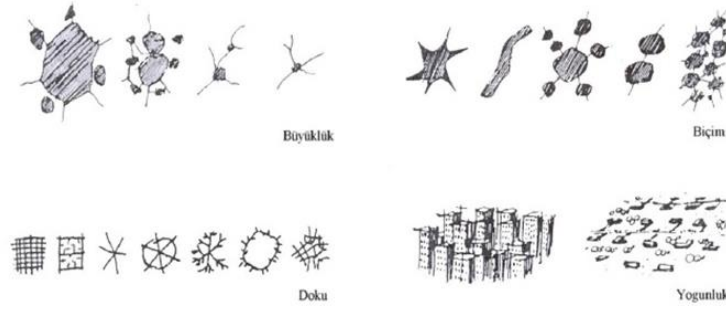
2. BULGULAR

Bir kentin fiziksel biçimi, coğrafi ve tarihsel etkenlerin karmaşık bir bileşiminden kaynaklanmaktadır; ekonomik, sosyal ve kültürel olayların sunduğundan daha farklı, oturmuş kavramsal kategorilere göre daha kolaylıkla izlenebilir bir düzen oluşturmaktadır (Benevolo, 1993'ten akt., Aktan, 2006). Bir kentin fiziksel biçimini anlatmak için, kenti şekillendiren fiziksel, toplumsal, kültürel, ekonomik, politik ve idari bileşenlerinden yola çıkılarak tanımlama yapmak gerekir.

2.1. Kent Biçiminin Temel Unsurları

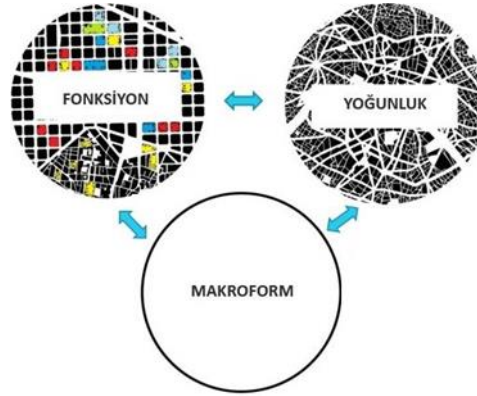
Foley kenti “kültürel, fiziksel ve fonksiyonel yönlerin bir araya gelerek oluşturduğu bir olgu” şeklinde tanımlanmaktadır (Aktan, 2006). Doğan Hasol'un Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü'nde “Bir yerleşme birimine kent denilebilmesi, o birimde tarım dışı üretimin ağırlık kazanmasına, üretim araçlarının ve dolayısıyla nüfusun orada yoğunlaşmasına ve bütünleşme derecelerinin yükselmiş bulunmasına bağlıdır” ifadeleri yer almaktadır (Hasol, 2010).

Kent öncelikle nüfusu ve fiziksel alanı, yani “büyüklüğü” ile tanımlanmaktadır. Plandaki fiziksel dış çizgisiyle tanımlanan büyüklük “biçimle” yakın bağlantılıdır. Kent biçiminin geometrisinin temelini oluşturan büyüklük ve biçim “doku” ile sınırlıdır. Büyüklük, biçim ve doku ayrıca alanın insanlar ve yapılar tarafından kullanım “yoğunluğu” ile değişmektedir. İnsanlar ve yapıların kullanım yoğunluğu kentin iç ve dış yapısını belirlemede önemli bir etkidir (Spreiregen, 1965).

Şekil 1: Kent Biçiminin Bileşenleri (Spreiregen, 1965)

Lynch (1954) kent formunun değerlendirilmesinde temel unsurları; fonksiyon (konut, sanayi, yeşil alan sistemi, sosyal donatı alanları yer seçimleri vb.) yoğunluk, makroform ve bu faktörlerin birbiri ile ilişkileri olarak belirtmiştir.

Şekil 2: Kent Formunun Temel Unsurları (Lynch, 1954)

Lynch (1981) iyi bir kent formu için kentin sahip olması gereken 5 ana kriter ve artı iki kriterin olduğunu söylemektedir. Bunlar: canlılık (vitality), duyu (sense), uyum (fit), erişim (access), denetim (control) ve artı özellikler olarak verimlilik ve adalet (efficiency and justice) kriterleridir. Lynch (1981)'e göre, kentlilerin genel ihtiyaçlarını karşılayıp aktivitelerini gerçekleştirdikleri güvenli bir kent "canlı" bir kenttir. Kentliler tarafından algılanabilmesi için en iyi şekilde organize edilmiş kent, "duyumsanabilir / algılanabilir" kenttir. Sağlıklı yapılar ve kamusal alanları ile bu alanlar arasında iletişim döngüsünü sağlayabilen kent "uyumlu / sağlıklı" kenttir. Her yaştaki kentlinin kamusal alanlara, aktivite merkezlerine ve ihtiyaç duydukları bilgiye ulaşabilecekleri bir kent "erişilebilir" kenttir. Canlı, algılanabilir, sağlıklı ve erişilebilir bir kentin hedeflerinin en az maliyetle gerçekleştirilmesi ve fonksiyonlarının optimum şekilde dağıtılması gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi de verimlilik ve adalet kriterlerinin gerçekleştirilmesi ile mümkündür.

Blumenfeld (1975) ise kent formunun; konumsal etkileşim, işlev ve insan aktivitelerine dayandığını belirtmiştir.

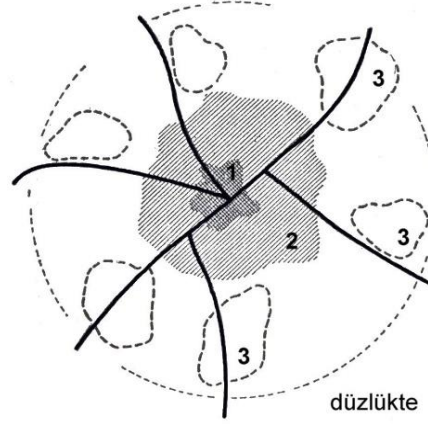
Yapılan tanımlamalar kapsamında kentlerin formunu değerlendirmede temelde beş unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlar: kentsel biçim (makroform), fonksiyon / işlev alanları, ulaşım sistemi, yerleşme büyüklüğü ve yoğunluk dağılımı bileşenleridir (Yenice, 2005).

2.2. Kent Biçimini Etkileyen Faktörler

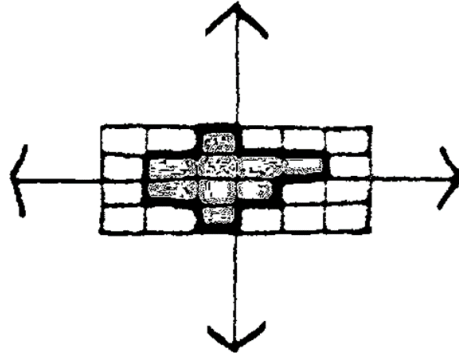
Farklı araştırmacılar kent formunu etkileyen pek çok faktör ortaya koymuşlardır. Bunlar; ulaşım, kentsel yoğunluk, erişilebilirlik, enerji tüketimi, sosyo-ekonomik faktörlerden; hane halkı geliri, yakıt, benzin tüketimi, işgücü oranı gibi kent formu ile ilişkisi kurulan değişkenlerdir (Erdoğan, 2015). Kent biçimini etkileyen faktörler genel hatlarıyla, nüfus hareketleri, ekonomi, politika, toplumsal yapı, coğrafya, doğal etmenler, teknoloji, donatıların dağılımı ve altyapıdır. Başka önemli faktörler olmadığı müddetçe, yerleşme biçimi, genelde doğrudan, kentin coğrafi konumundan kaynaklanmaktadır (Aktan, 2006). Kentlerin üzerine kurulmuş oldukları arazinin topografik özellikleri kentin nasıl biçimleneceği noktasında oldukça önemlidir. Bazı yerleşmelerin düzlükte, bazılarının tepelerde ya da vadilerde yer aldığı

görülmektedir. Seçilen yerin düz veya engebeli oluşu yerleşme biçimini etkilemekte, yolların geçirilmesi meydanların yerleri ile yapıların yer seçimi arazinin imkanlarına göre biçimlenmektedir.

Arazi yüzeyindeki engellerin hiç veya az denecek kadar oluşu, kent kurma sırasında ona biçim verme imkanlarını önemli derecede artırmaktadır. Düzlükte kurulan (Şekil 3, Şekil 4) bir kentin büyüme imkanları, diğerlerine kıyasla, daha fazladır. Bu tip kentlerde yaşayan insanlar, kentin karakter ve genel biçimini hissedemez ve göremezler (Bayhan, 1969).

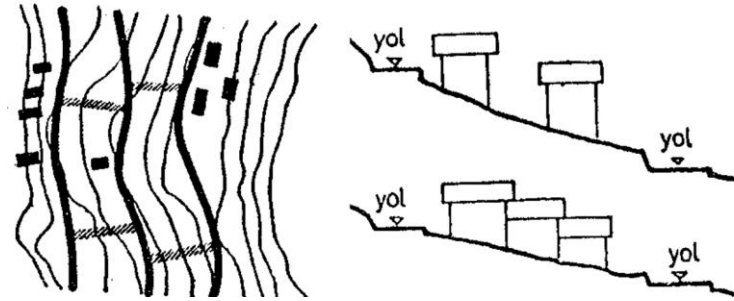

Şekil 3: Düz Alanda Kurulan Kent 1. Çekirdek, 2. Yerleşim, 3. Gelişme Alanları (Bayhan, 1969)

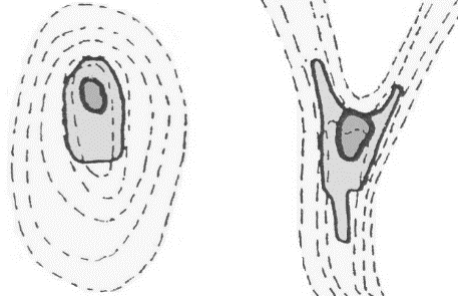
Şekil 4: Düz-Açık Alan, Engelsiz Büyüme (Morris, 1994)

Eğimli arazide kurulan kentlerde (Şekil 5) yolların geçirilişi düz bir kentteki kadar kolay yapılamaz. Eğim derecesine ve yönüne göre yapı, meydan ve yol gibi öğelerin konumlanması belirlenir.

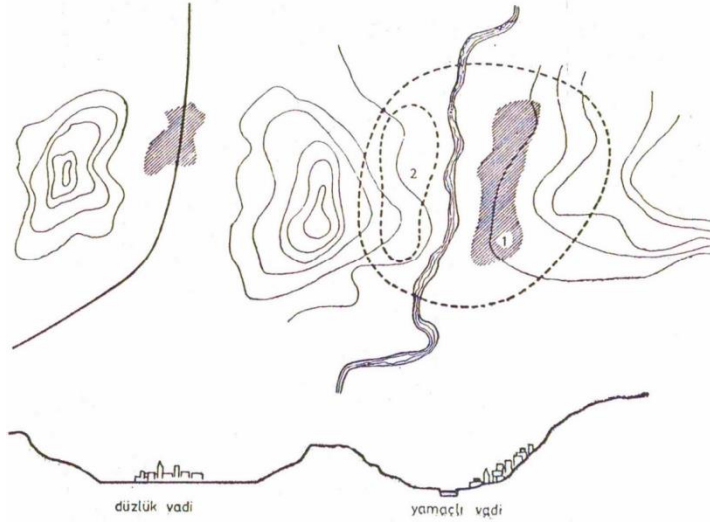
Şekil 5: Eğimli Arazide Eğim Yönünde Kütle Kademeli veya Yola Paralel (Bayhan, 1969)

Savunma düşüncesinin ön planda geldiği devirlerde bazı kentler tepelerde kurulmuşlardır. Tepe yerleşmeleri genellikle yukarıdan başlayarak tepeyi saracak şekilde aşağıya doğru gelişmektedirler. Ancak, güneşlenme, rüzgar ve tercih edilen manzaraya göre, yamaçların uygun kısımları daha çok gelişme ve yoğunluk gösterir. Yollar, binaların yönleri, eğimli arazide kurulan yerleşmede olduğu gibi, daima iniş yönünde ve kademeli olarak düzenlenmektedir. Yerleşmenin çekirdek kısmı tepenin üst kısmındadır. Bazı yerleşmeler ise tepe üzerindeki sırt denilen özel topografik zemine bağlı olarak enlemesine kurulmuştur.

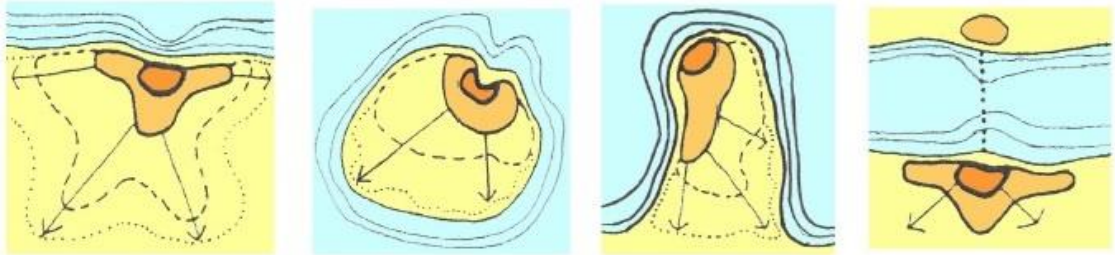
Şekil 6: Tepe ve Sırt Yerleşmesi (Morris, 1994)

Vadilerde kurulan kentler genellikle şehirlerarası ulaşım yollarının güzergahı üzerinde yığınlar oluşturmaktadır. Kenti bölen esas aks yine aynı ulaşım yolu olmaktadır. Vadinin dar olması ile kent vadi uzunluğunca yayılır ve kısmen tepelerin yamaçlarına doğru yükselerek konkav bir kesit oluşturur. Vadilerden nehir veya derenin geçtiği durumda, vadi kenti ikiye ayırabilmektedir (Şekil 7). Vadi yerleşmesi, yakındaki yüksek tepelerin belirlediği, güneşleme olanaklarının etkisi altındadır. Bu sebeple küçük ve dar vadilerdeki bazı yerleşmeler tepelerin gölgesinden kurtulmak ve vadiye bakan bir manzaraya sahip olmak için yamaçlara doğru gelişmektedirler.

Şekil 7: Düzlük Vadi ve Yamaçlı Vadi Yerleşme Örnekleri (Bayhan, 1969)

Su kenarlarında kurulan kentler düzlükte, eğimde veya vadide olmak üzere değişik topografya üzerine kurulabilirler (Şekil 8). Fakat her birinde ortak olan özellik yerleşimin cephesinin suya dönük olması, yani su yüzeyine bakmasıdır. Kent yüzeyinin suya doğru alçalan bir eğimde olması binaların manzarasını arttıran bir durumdur.

Şekil 8: Çeşitli Su Kenarı Yerleşmelerin Büyüme Biçimleri (Morris, 1994)

Kent biçimini önemli ölçüde etkileyen pek çok fiziksel faktör olduğu görülmektedir ancak kent söz konusu olduğunda; kent biçiminin karşılığını aramak, sadece fiziksel bir dışavurumun izini sürmek değil, bu fiziksellik oluşturulan olaylar zinciri ve tarihsel kurgununun incelenmesi ve anlaşılması demektir.

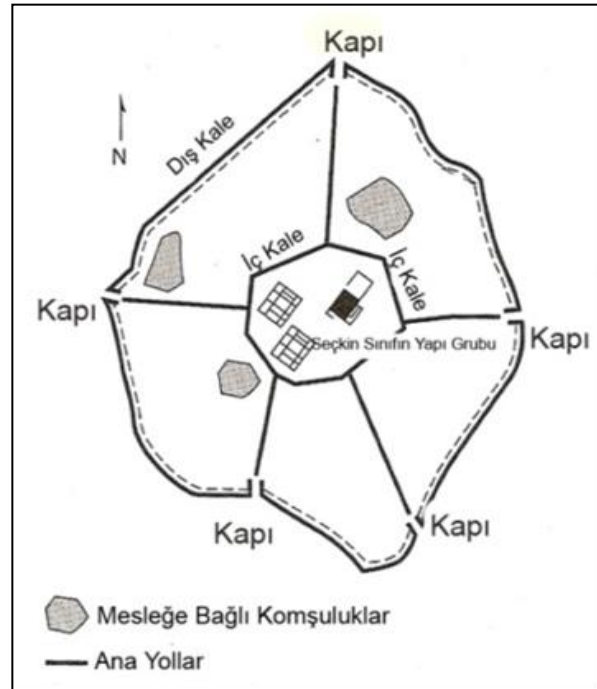
2.2. İlk Çağ Yerleşmeleri

Mumford, insanoğlunun ilk toplumsal yaşam eğilimlerinin diğer hayvan türleriyle paylaşmakta olduğunu, bu eğilim ile insanların taşları, ilkel sığınakları ve mağaraları kullandıklarını, oba ve köylerde yaşadıklarını ifade etmektedir (Mumford, 2013). İnsanlık tarihinde ilk yerleşmeler, ılıman iklim bölgelerinde, doğanın kontrol edilebildiği ve yerleşilebilirlik açısından; su, flora, fauna ve yeraltı kaynakları ile elverişli yerler sunan yerlerde ortaya çıkmıştır (Tezer, 2015). İnsanlığın gelişim sürecini tanımlarken iki kırılma noktasının varlığını kabul eden Childe (1996), söz konusu süreçteki değişimleri, neolitik devrim (tarım devrimi) ve kentsel devrim ile açıklamaktadır.

Tarım devriminden sonra yerleşik hayata geçişle birlikte üretim ve buna bağlı olarak merkezi krallıklar güçlenmiştir. Kentsel gelişim sürecinde merkezi konumdaki krallıklar ile saray ve tapınaklar, uygarlığın bütün öğelerini kontrol altında tutan, kentin kalbini yönlendiren ve miktatsız olarak kent imgesini oluşturmada önemli rol oynamışlardır. Köyün içinde yükselen, kalın duvarlı ve anıtsal olan kale, içinde saray, tapınak ve ambardan oluşan işlevleri barındırmaktadır. Kalenin çevresinde biçimlenen kent ise, kozmosun insan eliyle yapılmış bir örneğini teşkil etmektedir. Kenti saran dış duvar, kent ve kırsal alan arasında fiziksel bir sınır olarak; içerdekiler ve dışarıdakiler arasındaki farkı vurgulamaktadır. Böylece kentin bütün öğeleri ortaya çıkmıştır (Ertürk, 2006).

Eski kentlerin su kenarlarında, nehir ağzlarında, ormanlık bölgeye yakın, önemli ulaşım yollarının kavşaklarında, deniz ve karayolu güzergahı üzerinde kurulduğu görülmektedir. Bunların yanında askeri nedenlerle kurulmuş kentlerde coğrafi ve ekonomik faktörlerin önüne geçilerek savunma faktörü dikkate alınmıştır. Savunulması kolay, ulaşılması ve hücum edilmesi güç, çevreye hakim yüksek tepeler tercih edilmiştir. Kentin biçimi önceden belirlenerek, kent su dolu hendekler ve surlarla çevrilmiştir (Bayhan, 1969).

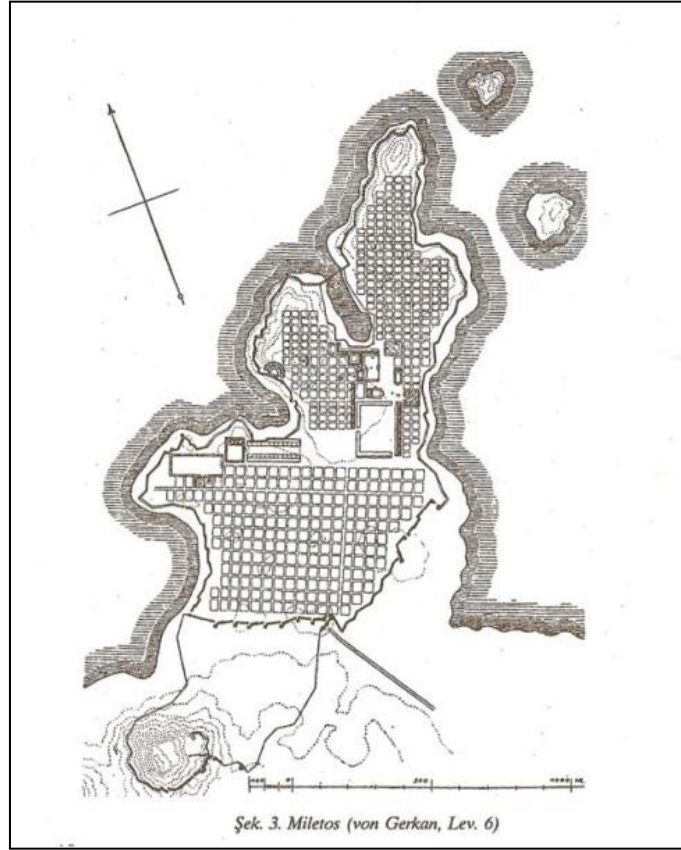
İnanç, savunma, üretim gibi etkenlere paralel olarak toplumsal yapıdaki karmaşıklığın artması ile birlikte kent-devletler ilk defa Mezopotamya'da şekillenmişlerdir. Sümer kenti bir duvarla kendini koruma altına almaya çalışmış, savunma amaçlı olan bu koruma yapısı, bunun dışında sosyal ayrışmayı da keskin hale getirmiştir. Kentin merkezinden koruma yapılarının kapılarına, oradan da kırsal alanlara doğru yollar saçaklanma göstermiştir. Bu yolların kentteki kısımlarının üzerinde ve yakınında sosyo-ekonomik açıdan seçkin kesimlerin konutları yer almıştır. Kent, herhangi bir geometriye uymaksızın organik bir biçimde şekillenmiştir (Şekil 9).

Şekil 9: Sümer Kenti Modeli (Kaplan vd., 2004)

Teknolojideki yenilikler, buluşlar ve bilimsel ve felsefi düşüncenin gelişmesi, Antik Yunan kentinin de işlev bakımından çeşitli ve karmaşık hale gelmesinde etken olmuştur (Wycheley, 1993). Akropolis, siyasi ve dini açıdan kentlerin merkezi iken, agora ve limanlar; ekonomik etkinliklerin, gymnasium, stadion ve tiyatro vb. kültürel etkinliklerin sergilendiği, sur ve duvarlar ile savunmanın güçlendirildiği, tapınak ve

kutsal alanlar ile dini inanışların yaşandığı yerler olmuştur. Bulunduğu topografyanın etkisi ile formlarında değişiklikler olsa da genel olarak kent yapıları birbirleri ile oldukça benzeşik olmuştur (Şekil 10).

Şekil 10: Antik Yunan Kent Yapısı Örneği; Milet. (Wycherley, 1993)

Klasik Yunan, Roma, Rönesans ve Barok kentlerinin şemaları birbirlerinden farklı olmakla beraber bir düzen arzusunu hedeflemiş ve kentsel mekânda bunu yansıtmışlardır (Aktan, 2006). Sözü edilen tüm nedenler kent biçimi ve karakteri üzerinde az veya çok, fakat ayrı ayrı etkili olmuşlardır.

Roma'nın gücünü kaybetmeye başlamasıyla pagan kültüründen Hristiyanların iktidarı ele geçirmeye başladığı dönemde, Roma kent kültürünün yavaş yavaş terk edildiği görülmektedir. Böylece Orta Çağ zihniyetine doğru, kilisenin gücünü arttırdığı bir döneme geçilmiştir (Mumford, 2013).

2.3. Orta Çağ Yerleşmeleri

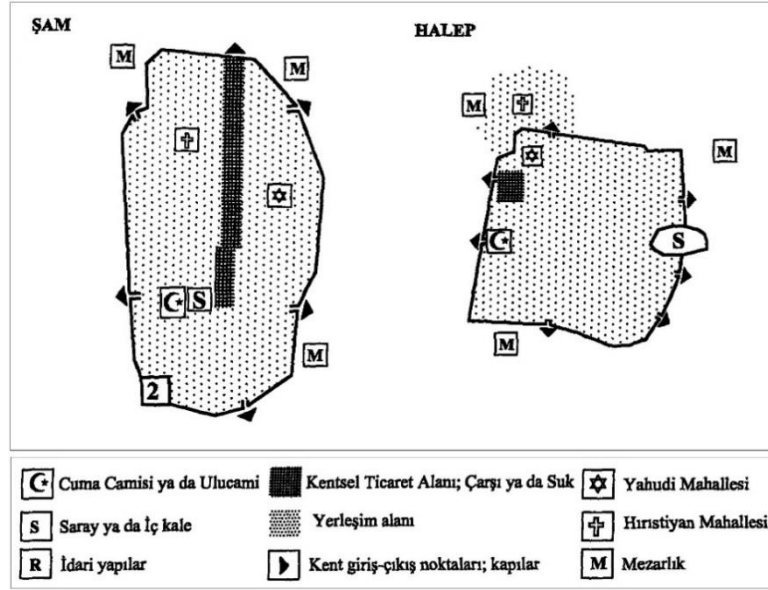
Orta Çağ kenti, değişen toplumsal yapı ve yönetim şekline bağlı olarak form ve yapısında da değişiklikler göstermiştir. Bu dönemde feodal aristokrasi tüccar sınıfını desteklemiştir. El emeğine dayanan üretim-zanaat ön plandadır. Ticaretin gelişmesi ile bölgelerarası ticaret merkezleri ortaya çıkmıştır. Ticaret ve imalatta uzmanlaşma, kent formunun biçimlenmesine ön ayak olmuştur. Ancak kentteki iş alanlarının kentin asıl kalbini oluşturmadığı görülmektedir. Kentlerin odak noktasında, Ortadoğu'da cami, Avrupa'da katedral, Uzakdoğu'da Yasak Şehir yer almıştır. Pek çok farklı nüfusa sahip kent olmakla birlikte ortalama nüfus büyüklükleri 10.000 kişidir (Sjoberg, 1960). Orta Çağ kentlerinde de savunma her zamanki gibi önemli olmuş, kentler kale ve surlarla çevrilmiştir. Fakat artan nüfusun barınma ihtiyacı, savunma duvarları ve hendeklerle kısıtlanmış kentlerin içinde çözülemediğinden, bu duvarların dışında kente eklenen yeni yerleşmeler oluşmuştur. Etnik ve toplumsal sınıf farklılıklarının hissedilir derecede önemli oluşu, konut alanlarının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır (Kaplan vd, 2004). Henry Pirenne bu kentler için "ticaretin ayak izlerinden doğmuşlardır" tanımını yapmaktadır. Ticaretin gelişimi ile birlikte gezgin tüccarlar yerleşik tüccarlara dönüşmüşlerdir (Pirenne, 2014). Max Weber ise Orta Çağ kentini "Hukuksal, askeri, siyasi, ekonomik ve sosyal merkezlerdir. Kalesi, kilisesi ve meclisi olan yerdir" olarak tanımlamıştır (Weber, 2012).

Orta Çağ kentlerini "İslam kenti" ve "Batı kenti" olarak iki grupta değerlendirebiliriz. İslam kent modeli, MS 700 – MS 900 yılları arasında Yakındoğu Arap-İslam egemenliğindeki topraklardan İran, Hint Okyanusu ve Orta Asya'ya, Sudan'dan Kuzey Afrika (Fas, Cezayir, Tunus), İspanya ve Sicilya'ya, Anadolu'dan Rus nehir vadilerine dek geniş bir coğrafya üzerinde egemen kent biçimi olmuştur (Lombart, 2002).

Orta Çağ İslam kentlerinin demografik büyüklükleri çağdaşı batı kentleri kapsamında değerlendirilirse; İslamiyet'in yükseliş dönemi olarak adlandırılan VII-IX. yüzyıllarda İslam egemenliğindeki Bağdat'ın 700.000, Basra'nın 200.000, Şam'ın 250.000, Küfe'nin 140.000, Mekke'nin 100.000, Samarra'nın 135.000 ve Endülüs egemenliğindeki Cordoba'nın 450.000 nüfusa eriştiğine ilişkin kayıtlar, aynı dönemde Batı medeniyetinde Köln'ün 12.000, Londra'nın 25.000, Ghent ve Bruges'in 12.000 nüfusa sahip olduğuna ilişkin kayıtlarla (Chandler-Fox, 1974) karşılaştırıldığında İslam egemenlik döneminde kentlerin kazandığı önem ortaya çıkmaktadır.

İslam kentleri gelişme biçimlerine bakacak olursak, Orta Çağ batı kentleri gibi organik gelişen kare formlu kentler ile önceden hazırlanmış bir plan kapsamında gelişen dairesel formlu kentler olmak üzere temelde iki farklı kentsel form gösterdiği söylenebilir.

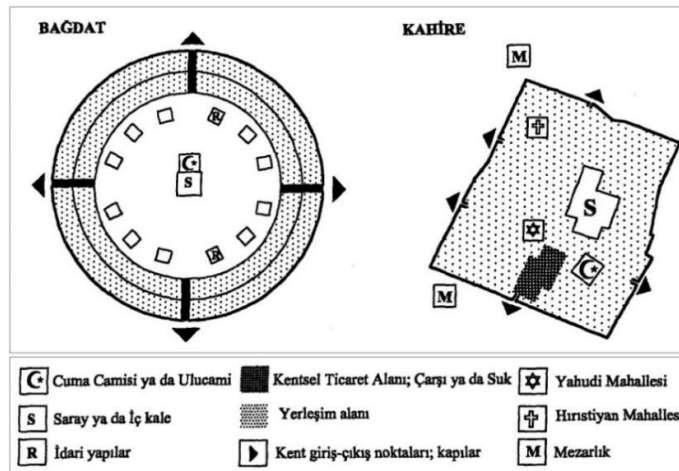
Organik gelişen kentler genelde İslam fatihleri tarafından fethedilen Halep ya da Şam gibi eski Roma-Yunan dönemi kentleri üzerinde kurulan ve antik dönemden kalan yol sisteminin kullanılmasına bağlı olarak gelişen kare formlu kentlerdir (Şekil 11).

Şekil 11: Orta Çağ Organik Gelişen İslam Kentleri (Özcan, 2005)

Müslümanlar bu kentlerin fiziki formunda önemli değişiklikler yapmadan yerleşim sürecine dahil olmuşlardır. Dolayısıyla organik formlu İslam kentlerinin; antik dönemin forum, tiyatro ve kolonlu caddeden oluşan Akdeniz dünyası kentleri ile katedral, kilise ve malikâneler den oluşan Hristiyan dünyası kentlerinin mirası üzerinde kurulduğu ve geliştiği düşünülebilir.

Önceden hazırlanmış bir plan kapsamında gelişen kentler ise egemen siyasal otoritenin yönlendirdiği belirli ve tanımlı bir kentsel evrim ya da yerleşim sürecinin ürünü olarak, askeri koşullara ve göçebe yaşam biçimine dayalı çadır yerleşim düzeni geleneğinin mekânsal yansıması ya da aktarımı olarak Fustat / Kahire gibi satranç tahtası veya Bağdat gibi dairesel formda kurulan ya da gelişen kentlerdir (Şekil 12).

Şekil 12: Orta Çağ Dairesel Formda ve Dikdörtgen Formda Gelişen İslam Kentleri (Özcan, 2005)

Dairesel formlu İslam kentleri, çadırlardan kurulu yerleşme düzeni olan ve amsar olarak adlandırılan askeri garnizon ya da kamplardan gelişmiştir. Buradan hareketle, önceden hazırlanan bir plan kapsamında gelişen kentler:

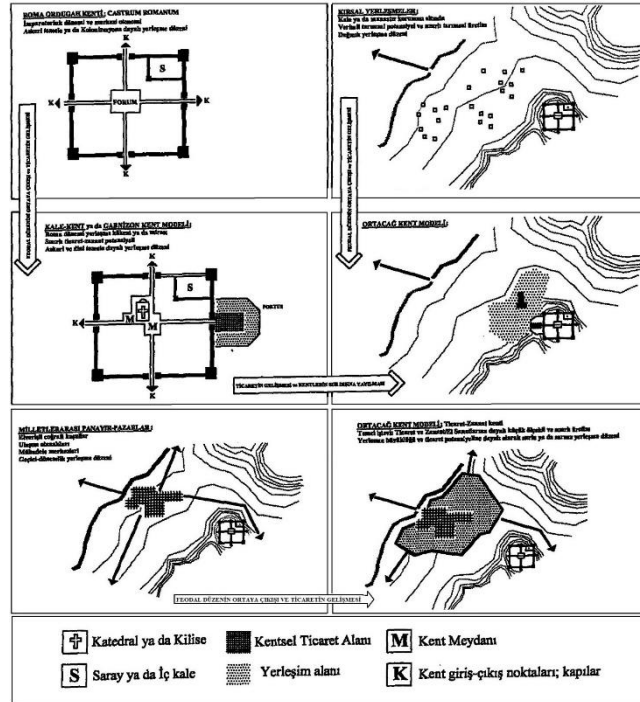
- Bağdat yakınlarındaki Samarra veya Kayrahan yakınlarındaki Rakkada gibi sadece yönetici ya da egemen güçlerin ikametgah olarak mevcut kentlerin yakınında kurulan saray odaklı hilafet merkezleri;
- Meşhed gibi dinsel etkenlere bağlı olarak kutsal yapılar çevresinde gelişen dinsel kentler;
- Fustat, Kayrahan ve Rabat gibi ülkeler arası kervan yolları ve sınırların güvenliği gibi ticaret olanakları ve askeri koşullara dayalı olarak kurulan ribat, askeri üs ya da garnizon niteliğindeki kentler;
- Abbasi hanedanının merkezi Bağdat ya da İdrisilerin merkezi Fez veya Fatimi hanedanının merkezi Kahire gibi siyasal-yönetimsel merkezler niteliğindeki başkentler olarak sınıflandırılmıştır (Özcan, 2005).

Orta Çağ batı kentleri çağdaşları İstanbul, Şam, Bağdat ve Kahire gibi İslam kentleri ile demografik büyüklük kapsamında karşılaştırıldığında Orta Çağ Avrupası'nda kent olarak tanımlanabilecek çok az yerleşimin olduğu görülmektedir. Orta Çağ batı kentini oluşturan temel kurumlar siyasal olarak kale ya da garnizon, ekonomik açıdan pazar yeri, dinsel açıdan kilise ya da katedral, hukuksal açıdan mahkeme, sosyal açıdan hukuksal birlik olarak tanımlanabilir. Orta Çağ batı kentleri ticarete dayalı olarak karayolları, denizyolları ve nehir yolları üzerinde gelişmiş, verimli tarımsal art bölgeye bağımlı zanaat ve ticaret merkezleridir.

Orta Çağ batı kentinin yerleşme düzenini biçimlendiren etmenler, ekonomik, askeri, dinsel, hukuksal ve sosyal unsurlardır. Pazar ya da panayırların gelişmesi, askeri ve yönetsel işlevleri, kilisenin egemen unsur olması, aile iş birliği ve dayanışmaya dayanması gibi etmenler bu dönemde kentleri şekillendirmiştir. Orta Çağ batı kentleri kuruluş ya da gelişme biçimlerine göre tarihsel köken kapsamında aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir (Özcan, 2005):

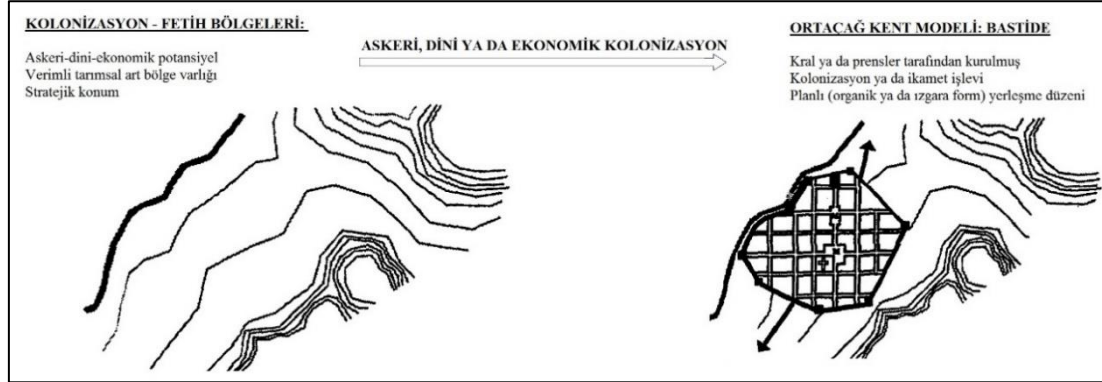
- Eski Roma yerleşmelerinden gelişen kentler
- Verimli tarımsal art bölgeye sahip kırsal yerleşimlerden gelişen kentler
- Konum avantajlarına ve ticaret potansiyellerine dayalı gelişen kentler
- Sığınak niteliğinde gelişen kentler
- Kral ya da prenslerin önderliğinde kurulan bastide / yeni kentler

Orta Çağ batı kentlerinin yukarıdaki sınıflandırması iki başlık altında toplanacak olursa, ilk dört madde organik gelişen batı kentleri ve bastide adı verilen önceden hazırlanmış bir plan çerçevesinde gelişen batı kentleri olarak isimlendirilebilir. Organik formlu olarak tanımlanan kentler genellikle Roma kökenli yerleşmelerin üzerinde, dinsel kurumların koruması altında gelişen, dikdörtgen formlu yapı adalarına sahip, merkezinin bir katedral ya da iç kale üzerinde odaklandığı Köln, Strasbourg, Florence, Paris gibi kentlerdir (Şekil 13).

Şekil 13: Orta Çağ Organik Formlu Gelişen Batı Kentleri (Özcan, 2005)

Planlı kentler olarak tanımlanan bastideler ise Güney Fransa, İngiltere / Galler ve İspanya bölgelerinde krallar, prensler, tüccar grupları ya da dini otoriteler tarafından kurulmuşlardır (Şekil 14). Montpaizer / Fransa, Winchelsea / İngiltere, Salisbury, Brandenburg, Freiburg gibi kentler planlı olarak kurulan kentlere örnek verilebilir.

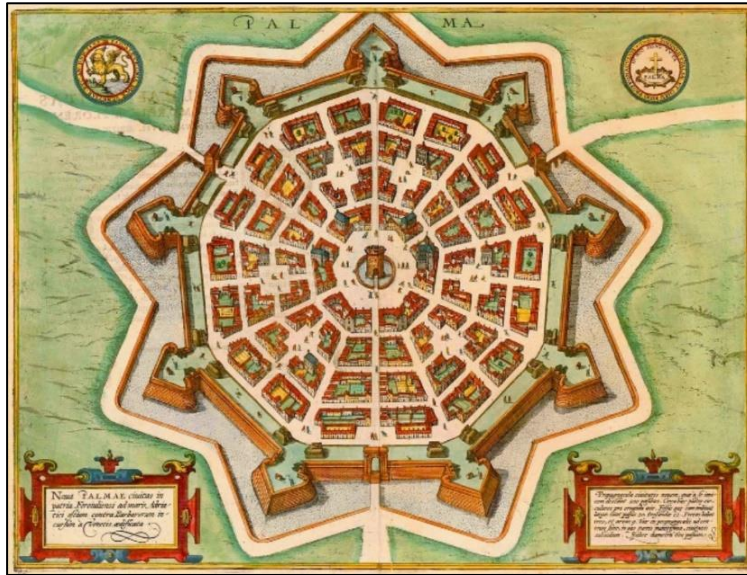

Şekil 14: Orta Çağ Planlı Gelişen Batı Kentleri (Özcan, 2005)

Orta Çağ batı kentlerinin mekânsal formunu ve sınırlarını belirleyen ana unsurlar, hendek, köprü, kule ve burç gibi savunma unsurları ile bütünleşen yüksek savunma duvarları ve kentin giriş-çıkış noktası işlevindeki kent kapılarıdır.

Orta Çağ İslam kenti ve batı kenti karşılaştırıldığında mekânsal örgütlenmeler yönünden paralellikler tespit edilmiştir. Farklı coğrafyalarda konumlanmış olsalar da benzer işlevlere sahiptirler. Dolayısıyla Orta Çağ kentinin temel mekânsal bileşenleri, sur, hendek, kale gibi savunma yapıları, cami ya da kilise gibi dinsel kurumlar, pazar yeri ve çarşı gibi ekonomik kurumlar ile dini, etnik ya da mesleki farklılıklara göre kendi içinde örgütlenmiş konut alanları olarak tanımlanabilir.

Kentin şekillenmesinde etkin olan ekonomik, toplumsal ve kültürel durum gibi etmenler, Orta Çağ kentlerinin büyük çoğunlukla organik yapı şeklinde biçimlendirmiştir. Ancak Rönesansla birlikte tasarım gelişmiş, İtalya'daki Palmanova gibi bazı kentlerin formlarında keskin geometrik hatları ön plana çıkmıştır (Şekil 15).

Şekil 15: Palmanova Kenti Planı, İtalya (<http://2014-2015.nclurbadesign.org/architecture/perfect-city-exist/>)

Kentler geometrik koruma duvarları ile çevrelenmiş, yollar bu geometrik formların uygun köşelerinden veya kenarlarından merkeze doğru odaklanmıştır. Kentin merkezinde tüm yolların kesiştiği noktada merkez konumunda pazar alanı yer almıştır (Yeşiltepe, 2008).

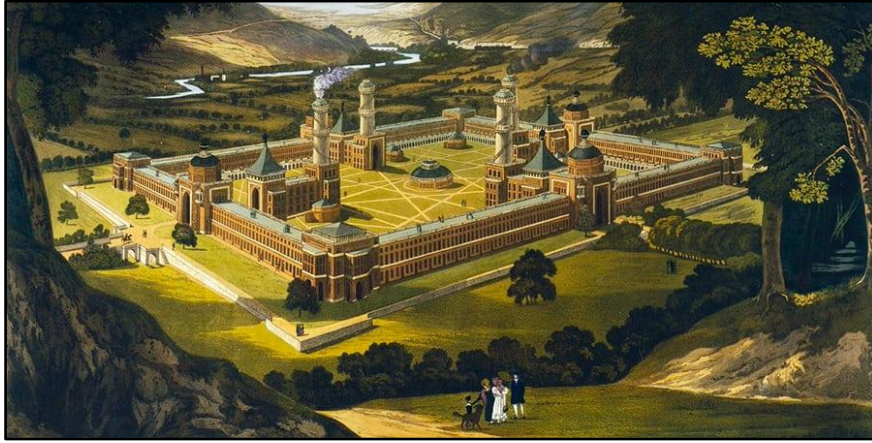
Kent iklimsel ve topografik pek çok faktörün yanı sıra idari ve toplumsal faktörlerle de şekillenmiştir. Sanayi öncesi kentinin odak noktası, feodal yapılarından dolayı dini yapı veya saraylar olurken: cami, katedral veya tapınaklar toplum yaşamının merkezini oluşturmuş, kent bu merkezlerin çevresinde şekillenmiştir. Bununla birlikte: savunma amaçlı yapılmış surlar, hendek, kule ve kapılar ile organik ulaşım sistemi kent formunu biçimlendiren temel unsurlar olarak ortaya çıkmıştır (Yenice, 2005).

2.4. Sanayi Devrimi Sonrası Gelişmeler

Sanayi devrimi sonrası kent formunu biçimlendiren temel etkenler; teknolojik gelişime dayalı ulaşım-iletişim ile üretim sistem ve araçlarındaki değişim olmuştur. Bu faktörlere bağlı olarak kentler dinamik bir yapıya ulaşmış ve hızlı bir yayılma sürecine girmişlerdir. Orta Çağ dönemi kentleri, surların dışına taşmış, fabrika ve mahallelerinin eklenmesiyle giderek büyümüşlerdir. Yaşanan hızlı gelişme ve büyüme sürecinde karşılaşılan problemleri çözmek amacı ile üretilen yasal yapılar, ütopyalar, kent modelleri, ideolojiler ve sanatsal akımlar kent formunun şekillenmesinde önemli bir yere sahip olmuştur (Yenice, 2005). Owen, St Simon, Fourier, Godin ve Cabet gibi araştırmacıların ütopyaları bu dönemde gelişmiştir. Bu ütopyalar yalnızca bir toplum tasarlamakla kalmamış, aynı zamanda bir yerleşme önerisinde de bulunmuşlardır. Ütopyalarda görülen bu yaşantı-biçim bütünlüğü o dönemde yaygın olan çevresel belirlemcilik (determinizm) inancından kaynaklandığı düşünülmektedir. Daha iyi bir çevrenin daha iyi insanlar üreteceği inancıyla çözüm arayışları için gerçekleşen reformlar çevresel düzenlemeler ile başlamıştır (Tekeli, 2010).

19. yüzyıl ütopyalarının ortak özellikleri: doğaya dönüş, insan ve doğa arasında anlamlı bir ilişki kurulması, kentleri sağlıklı hayat şartlarından kurtarmak, kısıtlı ekonomideki insanların hayat koşullarını düzeltme arzusu, aristokratların sahip olduğu sarayları halk için oluşturmak şeklinde sıralanabilir (Sekman, 2017). Bu arzuların hareketle uygulama alanları genelde kentlerden uzak kırsal bölgelerde olmuştur.

Dönemin ütopyacıları geliştirdikleri yaşam biçimlerini uygulamaya dökmek için çaba harcamışlardır. Owen, 1826'da yeniliklere açık bir ülke profili çizmesi nedeniyle ABD'ye gitmiştir. Indiana'da 30.000 acre toprak alarak 800 kişi ile New Harmony-Uyum Köyü ütopyasını gerçekleştirme girişiminde bulunmuştur. Ancak köy 1928 yılında dağılmıştır. Bugün İskoçya'da müzeye dönüştürülen New Lanark yerleşimi de Owen tarafından geliştirilmiştir.

Şekil 16: Robert Owen'ın New Harmony-Uyum Köyü

Şekil 17: New Lanark Yerleşimi

Charles Fourier'in Phalanstère, Etienne Cabet'in Egalitarianism at its extreme, Jean Baptiste Godin'in Familistère ütopyaları da 19. yüzyılın önemli ütöpic yaklaşımları arasında sayılabilir. 19. yüzyıl sanayi devrimi sonrası yaşanan sorunlara kültüralist yaklaşımlar geliştiren araştırmacılar ise John Ruskin, William Morris (Arts-and Crafts Movement) ve Camillio Sitte (City Planning According to Artistic Principles) olarak özetlenebilir.

Yaşantı-çevre bütünleşmesini sağlamaya çalışan bu ütöpic akımların yanında kent merkezlerinde sağlık yasaları çıkarılmıştır. Kentlerdeki salgın hastalıklar sanayinin kentlere çektiği nüfus ile birlikte korkutucu boyutlara ulaşmıştır. Bu durum sadece işçi sınıfını değil burjuvayı da etkilemiştir. İngiltere'de 1848 yılında çıkarılan ilk sağlık kanunu kent bloklarının biçimlerine dahi düzenlemeler getirmiştir. Fransa'da 1849 yılında yaşanan Kolera salgını 1850 yılında sağlık kanununun çıkarılmasına ön ayak olmuştur. 1850'ler sonrasında kentleri biçimlendirmede önemli rol üstlenen istimlak yasalarının gelişmesi 1940'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Fransa'da 1841 de çıkan istimlak yasası 1850'ler sonrasında Haussman'ın Paris'teki uygulamalarına olanak sağlamıştır.

Kentlerin biçimlenmesinde 1848 öncesinde görülen ütöpic ve sağlıkçı yaklaşım birbirlerini etkilemişlerdir. Kentsel alanlarda sağlık kaygısı arttıkça ütöpic planlar da değişme göstermişlerdir. 1849'daki Buckingham'ın Victoria planında olduğu gibi yeni yaşantı önerilerinin yerini geometrik biçim kaygıları almıştır (Tekeli, 2010). 1848 devriminden sonra sosyalist planlama anlayışı değişime uğramış kentler yine iktidar eliyle burjuvazi için biçimlenmeye başlamıştır. 3. Napolyon'un desteği ile Haussman'ın çizdiği Paris planındaki geniş bulvarlar yönetim gücünün bir göstergesi olarak ortaya çıkmıştır.

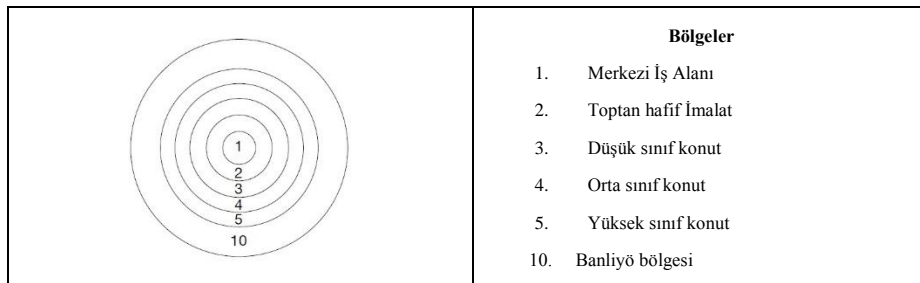
1890'larda Haussman'ın geliştirdiği planlama tarzına tepkiler artmış ve Güzel Kent, Camillo Sitte'cilik ve Bahçe Kent gibi yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Sanayi kentinin sorunlarına çözüm arayışları 20. yüzyılda Frank Lloyd Wright'ın Broadacre City'si ve Le Corbusier'in La Ville Radieuse'u gibi gelişmeler ile devam etmiştir. 20. yüzyıl başında kent ütopyaları yerini, ideal yaşam mekanı olarak doğa ile kentin birleştirildiği ekolojik ütopyalara bırakmıştır.

Endüstri Devrimi sonucu ortaya çıkan sorunlar dışında Sovyet Rusya'da ihtilal ve iç savaşlar nedeniyle konut sorunu ortaya çıkmıştır. 1920-1930 yılları arası Sovyet Modernizmi'nde üretilen fikirler ile çarpıcı bir ütöpic anlayış sergilenir. Bu dönemde ütopya kavramını eleştiren distopyalar kentsel alanın yaşanabilirliğini sorgulamaya başlamıştır. Farklılaşan bu ütopya anlayışı ile 20. yüzyılın ilk yarısındaki işlevsel süreç, 1960'larda yapısal sürece bırakmıştır. Bu dönemde Archigram ve Japon Metabolistler gibi yüksek teknolojinin toplumun tüm sorunlarını çözebileceğine inanan topluluklar ön plandadır (Sekman, 2017).

Kentleşme süreçlerinin temel dönüşümleri gelişmekte olan dünyanın pek çok yerinde kentsel peyzajda belirgin olarak görülmektedir. Değişimin işaretlerinden en çok tartışılan şehir merkezlerinin kapsamlı bir şekilde yeniden geliştirilmesi olmuştur. 19. yüzyıl sanayi devrimine bağlı kentleşme süreçleri tarafından oluşturulmuş kentler, İngiltere, ABD ve Avrupa kentsel sistemlerin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Sanayileşme, bu bölgelerdeki birçok şehrin iç coğrafyasının yanında ekonomik, politik ve fiziksel bağlantılarını da etkilemiştir. Bu şehirlerin mirasları, daha sonraki kentleşmenin boyutlarını şekillendirmiştir (Hall, 2001). Sanayi kentinin kendine özgü inşa şekli 19. yüzyılın ikinci yarısında tanınmıştır. Varoş (inner) konut alanlarında ortaya çıkan korkunç şartlar, gazeteciler, karikatüristler ve yazarlar tarafından çokça ele alınmıştır.

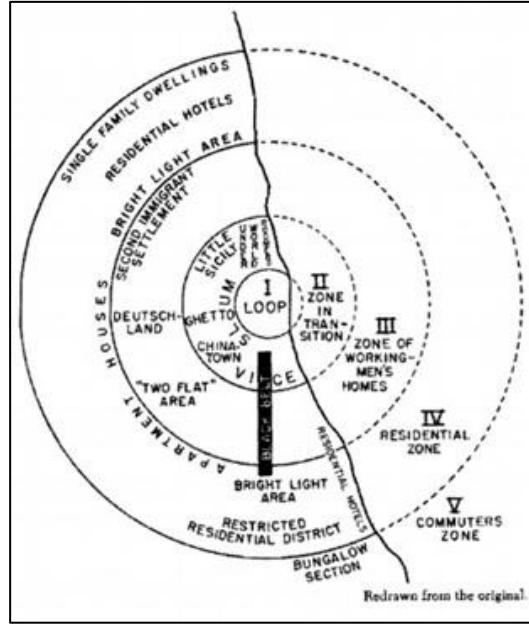
Kentsel Ekoloji ekolünün kurucusu olan gazeteci ve sosyolog Robert Ezra Park, Weber'in ekolünden etkilenmiştir. Park, yaşadığı şehir olan Chicago'nun büyüme hızı, şekli ve bu süreçte şehirde meydana gelen olaylara ilgi duymuştur. Sanayi devrimi sonrası süratle büyüyen şehirlerden biri de Chicago olmuştur. Bu kent 1830 yılında 100 civarında nüfusu olan bir köy iken 1930'da nüfusu 3.373.753'e ulaşmıştır (Serter, 2013). Chicago, sanayileşmenin kent üzerinde gösterdiği ekonomik, sınıfsal ve yapısal değişimler hakkında farklı modellerin üretilmesine sahne olmuştur. Bu alandaki araştırmalar Robert Park ve Ernest Burgess gibi sosyologlar tarafından yürütülmüştür.

Kentsel yapı modellerinden en ünlüleri olan Burgess'in ortak merkezli bölge modeli (Şekil 18) ve Hoyt'un sektör modeli (Şekil 20), şehri yaratan güçlerin yapısını yansıtmaktadır. Endüstriyel kentlerin çekirdeği, pahalı araziler yüzünden büyük ölçüde ticari olarak kalmıştır. Ancak bu çekirdeği çevreleyen genellikle bir endüstri çemberi vardır. Bu endüstri çemberi yakınında büyük bir işgücü barındırmak zorundadır ve bu yüzden çevredeki işçi sınıfı konutlarının gelişmesine öncülük etmiştir (Hall, 2001).

Şekil 18: Burgess'in Ortak Merkezli Bölge Modeli (Hall, 2001)

Burgess'in Ortak Merkezli Bölge Modeli'nde şehrin kalbini, ulaşımın kilit noktalarının toplandığı, merkezde yer alan ticari merkez oluşturmaktadır. Ticari merkezi üretim alanı çevrelemektedir. Bu bölgeyi çevreleyen alanda arazi kullanımının değişken olduğu "geçiş bölgesi" yer almaktadır. İşçi konutlarının bulunduğu bu bölgede sürekli bir nüfus ve mülkiyet değişimi söz konusudur. Geçiş zonu olarak adlandırılan bölgenin dışında ise, daha başarılı işçilerin kendilerine mülk alıp Amerikan tarzı hayata daha sıkı bağlandıkları işçi sınıfı konutları bulunmaktadır. Bunun da dış çevresinde, daha zenginlerin orta sınıf konutları yer alır. Son olarak, ulaşım hızı ve araçları geliştikçe daha büyük alana yayılan yerleşim bölgeleri bulunmaktadır.

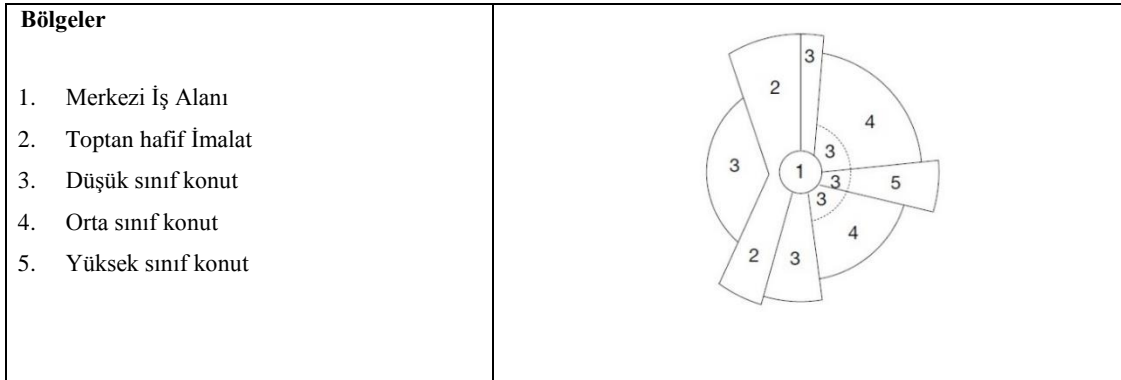

Şekil 19: Burgess'in Ortak Merkezli Bölge Modeli (Burges, 1925)

Burgess'in modelinde tüm büyük kentlerin merkezden dışarıya doğru halkalar halinde büyüyeceğini ileri sürmüştür ancak topoğrafyayı dikkate almayan, düzenli çizgilerle kentsel değişimi açıklamaya çalışan ve siyasal aktörlerin planlama süreçlerini gözardı eden anlayışı eleştiriye uğramıştır. Ayrıca birden çok merkezle büyüyen ve ulaşım hatlarının ve olanaklarının önemli belirleyiciler olarak görüldüğü metropol kentler için bu model yeterli bir kuramsal çerçeve sunmamaktadır (Serter, 2013).

Homer Hoyt, 142 Amerikan kentinde, 36 yıllık gözlemlerine dayanarak 1939 yılında kentsel bölgelerin organizasyonunda ulaşım ağının önemini vurgulayan Sektör Kuramı'nı (Sector Theory) geliştirmiştir. Hoyt'un gayrimenkul uzmanı olmasıyla ilişkili olarak çalışmalarında arazi değerlerinin tarihi süreç içerisinde artışı ile ilgilenmiştir. Burgess'in Ortak Merkezli Çemberler Modeli'ne tarihsel gelişimi ekleyerek kentlerin analizinde tarihi boyutun önemini ortaya koymuştur.

Sektör Modeli, ulaşım olanakları ve güzergahlarının kent gelişimindeki önemini ortaya koyması bakımından önemlidir. 1920'li yıllarda araç sayısının ve ulaşım olanaklarının artışı konut yer seçiminde ve alt kentlerin oluşumunda temel etkenlerden biri olmuştur. Hoyt kentsel işlevlerin yer seçiminde ulaşım hızı yüksek ulaşım hatları boyunca olduğunu ortaya koyarak Sektör Kuramı'nı geliştirmiştir (Hoyt, 1939). Hoyt birçok Amerikan kentinde yaptığı gözlemlerde ulaşımın kentin biçimlenmesinde en önemli unsur olduğunu gözlemlemiştir. Ticaret aktivitelerinin Merkezi İş Alanı içerisinde yoğunlaştığını ancak, üretim aktivitelerinin ulaşım alanları boyunca yayıldığını tespit etmiştir.

Şekil 20: Hoyt'un Sektör Modeli (Hall, 2001)

Sektör Modeli kente yalnızca ekonomik açıdan baktığı ve spekülative olduğu gerekçeleriyle eleştirilmektedir. Model, sosyal sınıf yapısını basitleştirmesi, yerel yönetimleri ve planlama kararlarını göz ardı etmesi, sektörlerle ilgili tanımlamalarının kendi içerisinde ve şehir ölçeğinde basitliği sebebi ile de eleştirilmiştir (Keleş, 1972).

1945 yılında Harris ve Ulman tarafından geliştirilen Çok Merkezli Gelişim Kuramı ise önceki diğer iki kuramın aksine kentlerin çok merkezli bir gelişme eğilimi gösterdiklerini öne sürmüştür. Bu modele göre kent büyüklüğü ile merkezlerin sayısı doğru orantılıdır (Keleş, 1972). Bu Model, çağımızda büyük kentlerin araziden yararlanma biçimleriyle ilgili bazı gerçekleri açıklamasına rağmen ampirik araştırmalarla desteklenmediği için eleştirilmektedir. Kentlerin tarihi boyutu göz ardı edilmiş, bölgeler arası hareketler yok sayılmıştır. Ayrıca diğer iki modeldeki gibi topoğrafya göz ardı edilmiş, kentteki toplumsal yapı ve faaliyetler basitleştirilmiştir (Serter, 2013).

19. ve 20. yüzyıl boyunca sanayi kentinin getirdiği sorunlara çözüm arayan pek çok yaklaşım geliştirilmiştir. Ancak hiçbir yaklaşım sanayi öncesi ve sonrasında kentsel alanların biçimlenmesindeki farklılıkları ortadan kaldırmamıştır. Sanayi devrimi kentin organizasyonunda ve gelişiminde keskin bir kırılma noktası teşkil etmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Sanayi Öncesi ve Sonrası Kentsel Gelişimin Karşılaştırılması

Sanayi Devrimi Öncesi Kentler	Sanayi Devrimi Sonrası Kentler
Yaya odaklı kentler	Taşıt odaklı kentler
Surlar içinde yoğun yapılaşmış merkezi alanlar	Alt kentleşme ile birlikte merkezden kaçış (desantralizasyon) eğilimi
Dar sokaklar, küçük parseller ve düzeyde yoğun gelişim	Geniş bulvarlar, büyük parseller ve yatayda gelişim
Kır-kent ayrımı net	Kır-kent ayrımı belirsiz
Mekanda fonksiyonel ayrışma yok (kıyılarıdaki depolama alanları hariç)	Mekanda fonksiyonel ayrışma belirgin
İşyeri konut ayrımı yok (ya da yürüme mesafesinde)	"İşlevsel kent" anlayışı (barınma, çalışma, dinlenme, dolaşım)
Mekanda belirgin bir sınıfsal ayrışma yok	İşçi konutlarının oluşumu

Sonuç olarak, kentin yapısındaki bu büyük değişimin kolları sadece kent formunu etkilemekle kalmamış, aynı zamanda ulusların, bölgelerin, toplulukların ve bireylerin sosyal, kültürel ve politik hayatlarına da uzanmıştır (Hall, 2001). Hem İngiltere'de hem de ABD'de kentsel sistemlerinin odağı, eski politik, dini ya da ticari merkezlerden uzakta üretim merkezlerine kaymıştır. Ucuz enerji kaynakları, su ve daha sonra kömür, bu büyüme için güçlü mknatıslar olmuşlardır. Uluslararası kapitalizmin değişen doğasının, kentlerin iç coğrafyaları ve kentler arasındaki ilişkiler üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu açıktır. Kentin yapısı, endüstriyel kapitalizm ve ulusal sistemler tarafından planlanarak yirminci yüzyıl boyunca gelişmiştir.

2.5. Enformasyon Çağı

Olaylar hakkında nesnel gerçekleri ve tutulmuş kayıtları ifade eden verinin amaca yönelik olarak kategorize edilerek, hesaplanarak, düzenlenerek ve özetlenerek değer katılmış haline enformasyon adı verilmektedir (Dilek, 2016). 20. yüzyılın son otuz yılında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında temelleri atılan, elektronik teknolojinin gelişmesinin yarattığı etkilerle ortaya çıkan yeni bir dönüşüm süreci başlamış; enformasyon toplumuna geçiş yaşanmıştır (Tanrıöver ve Kırılı, 2015). Dijital teknolojiye sızma enformasyon çağını başlatmıştır. Enformatik fonksiyonlarda, kurumlarda ve mekânda yeni bir uzmanlaşma ve farklılaşma aşamasını gündeme getirmiştir. Küreselleşme ile çıkan bilgi toplumu çağı, küreselleşmeye olanak veren, hızlandırıcı bir nitelik de taşımaktadır. İnternet iletişiminin yoğunlaştığı bu dönem, bireyler, toplumlar ve ülkeler arası etkileşimin de arttığı bir süreç olmuştur.

20. yüzyılın ikinci yarısında elektronik devrimin başlangıcı olarak adlandırılan dönemle birlikte, modernizmin endüstri merkezli makine kent anlayışının yerini post modern bilgi kenti almış ve üretim-tüketim ilişkileri değişkenlik göstermeye başlamıştır. İşlevsellikten çok imaj üretimine odaklanılarak tüketimin artması hedeflenmiştir (Bingöl, 2014).

Son yüzyıllarda yaşanan ve kent formunu biçimlendiren teknoloji kaynaklı gelişmeler üç başlık altında toplanabilir. Bunlar; ulaşım teknolojilerindeki ilerlemeler, bina teknolojilerindeki gelişmeler ve bilgi teknolojilerinin gelişimidir (Yazgı, 2006).

2.5.1 Ulaşım Teknolojisindeki İlerlemeler

Sanayi devriminden sonra ulaşımın türlerinin çeşitlenmesi ve ilerleyen zamanla birlikte yolculuk sürelerindeki kısalma kent formunu büyük ölçüde etkilemiştir. Demiryolunun gelişimi, istasyonlar etrafındaki kentsel gelişimi teşvik etmiş; kent içindeki elektrikli tramvaylar, pek çok kentte kent formunun yıldız biçiminde gelişmesinde etken olmuşlardır.

2.5.2 Bina Teknolojisindeki Gelişmeler

İnşaat malzemeleri ve ekipmanlarındaki teknolojik gelişmeler önemlidir, çünkü inşa edilecek yapıların fiziksel formunu değiştirebilirler. Bina teknolojilerinin gelişmesi sadece binanın iki boyutlu planındaki yataydaki değişimi değil, üç boyutlu olarak dikeydeki değişimi de büyük oranda etkilemiştir. Bu durum kentlerin yapısını etkilemiş ve kentler üçüncü boyutta yükselerek yayılmaya başlamışlardır. Alternatif yapımların teknikleri ile kentsel alanların fiziksel biçimlerinin değişmesinin yanında sosyal şekilleri de hızla değiştirmektedir. Bununla bağlantılı olarak, insan hareketliliği ve ihtiyaçları ile açık alanların kullanımı ve organizasyonu da etkilenmektedir. İnsanlar, kent içindeki açık yeşil alan olarak park alanlarında karşıladıkları rekreasyon ihtiyaçlarını ve yine pek çok kentte açık pazar alanlarında girdikleri tüketim

alışkanlıklarını kapalı devasa binalar olan alışveriş merkezleri ile karşılaşmaya başlamışlardır. Kent formunun en önemli öğelerinden biri olan konut alanlarının yapısı da bina teknolojilerinin gelişimi ile büyük değişiklik göstermiştir. Son yıllarda kişiye özel ihtiyaçların artması ve bireylerin hayatlarını kolaylaştırmak istemeleri kentlileri akıllı bina teknolojisine yönlendirmiştir. Aynı zamanda mahalle dokusunun bozulması ile sosyal açıdan denetimsiz kalan mekan insanlarda güvenlik kaygısı oluşturmuş ve bu durum güvenli konut üretimini beraberinde getirmiştir. Tüm bu gelişmeler kentsel alanları dönüştürmüş ve farklı kentsel biçimlerin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır.

2.5.3 Bilgi Teknolojilerinin Gelişimi

Bilgi teknolojisi, ulaşım sistemine alternatif olarak, insanların ve hizmetlerin fiziksel hareketinin yerine geçmektedir (Aktan, 2006). Verinin ve bilginin kolay akışı çalışma alanlarının, bağlı oldukları fonksiyondan farklı mekanlarda oluşturulmasına olanak tanımıştır. "Home Office" olarak tabir edilen ev-iş birliktelikleri, yeni çalışma biçimleri, uzaktan eğitim vb. kavramlar zaman ve mekân önemsizleştirmekte, insanların kentsel işlevlerle olan mekânsal bağını zayıflatmaktadır. Kentin çeperlerine doğru genişlemeyi destekleyen bu durum, kent formunun da zamanla değişmesinde etkisini göstermiştir (Yazgı, 2006).

Bilgi teknolojisindeki hızlı gelişmeler, otomobilin serüveni ile başlayan merkezden kaçış (desantralizasyon) eğilimini hızlandırmaktadır. Bu durum kentleri yoğun (kompakt) kent formundan uzaklaştırmaktadır (Aktan, 2006).

Enformasyon çağına etkileri başta iletişim yöntemleri olmak üzere, yaşam tarzları, tüketim alışkanlıkları, üretim yöntemleri ve bireyler, toplumlar, ülkeler arası etkileşim konusunda hızlı ve köklü değişimler getirmiştir. İnternetin ortaya çıkışı ve sosyal ağların gelişimi ile bireyler tanışma, politik ifade ve tartışma gibi yeni iletişim biçimlerini kolektif olarak kent mekanından çok sanal mekanlar üzerinde gerçekleştirmeye başlamışlardır. Siber alan üretimi, bilgisayarların ortaya çıkışından ziyade, uzak mesafelere iletişim hızının önemsizlenebileceği bir süreye indirgenmesiyle başlamıştır. Coğrafi alanı aşmak için geçen zaman azaldıkça bu alan da bağlamını yitirir ve yerini açıkça coğrafi olmayan bir alan alır (Tanrıöver ve Kırılı, 2015). Coğrafi sınırların önemsizleşmesi başta sonsuz iletişim özgürlüğü sağlıyor gibi görünse de aslında durum öyle değildir. Andreu (1999), bir sınır kalktığında yerine bu katmandaki diğer sınırlardan birinin geleceğini söylemektedir. Havaalanlarındaki sınır durumları üzerinden bu konuyu tartışan Andreu (1999), uçuşlar ile birlikte coğrafi sınırlar önemini yitirirken havaalanlarında politik sınırların farklı biçimlerde aşıldığını, kontrol noktaları ve elektronik geçişlerin yeni siyasi sınırları ortaya koyduğunu vurgulamaktadır.

İletişim çağına getirdiği yeni biçimsizlik ve sınırsızlık durumları günümüzde birçok projenin odağını oluşturmaktadır. MIT SENSEable City Lab tarafından yürütülen "Borderline" projesinde iletişim ilişkileri üzerinden politik sınırların geçerliliği sorgulanmış, İngiltere'de yapılan telefon görüşmeleri baz alınarak yakın ilişkilerden ortaya çıkan ağlar incelenmiştir. Ortaya çıkan haritalarda insanlar arası iletişimin coğrafi ve politik sınırların ötesine geçtiği görülmüştür (D'agostino, 2018).

Küreselleşme ve iletişim çağına getirileri, mekânsal ve coğrafi sınırların muğlaklaşması ve dünyanın küresel bir köy haline gelmesi ile sonuçlanırken, anda ve mekânda farklı sınırlar oluşmakta, iletişim çağına kentlerinde iletişimsizlik, yabancılaşma ve ötekileştirme durumları giderek artmaktadır.

Yeni mekânın özellikleri; çalışma sisteminde bireyselleşme, aktivitelerin çok mekanlılaşması, bireysel çalışanların tüm etkinlikler etrafında ağ kurma yeteneğinin artması, sonsuz hareketlilik mekânı olması, iletişim ve bilgi teknolojilerinin mekânda akışı olarak sayılabilir. Küresel mekân salt bir mekân değil, bir süreçtir. Bu mekân, hizmetlerin üretim ve tüketim merkezleriyle, bu merkezleri destekleyen yerel toplumları küresel bir ağ içinde birbirine bağlar. Diğer taraftan bilgi akışına dayalı olarak bu merkezlerin arka bölgeleriyle bağlantılarını zayıflatan bir süreçtir (Castells, 2005).

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Sonuç olarak, kent formu için yeni bir temel atmaya düşünürsek, öncelikle kentin tarihsel doğasını anlamamız gerekmektedir. Kentin içinden geçtiği uzun tarihsel evreleri incelemeyi geleceğe doğru cesurca bir atılım yapmamız mümkün değildir. Soyut ve somut anlamlarıyla kent formunu biçimlendiren etkenlerin dönemlere göre değişiklik gösterdiği, teknoloji, ulaştırma, haberleşme teknolojilerindeki gelişmeler ile farklılaştığı ortadadır. Ancak bu farklılaşma sanayi devrimini takip eden enformasyon çağına başlangıcı kabul edebileceğimiz 21. yüzyılda, yıllardır evrilerek gelen insan ölçeğindeki kentlerden çok farklı bir biçimde gerçekleşmektedir.

Çağımızda teknolojik gelişmeler ile birlikte mekânsal sınırların önemini yitirmeye başladığı, çok daha hızlı ve kolay kat edilen mesafenin kente göçü artırdığı ve kentin yayılmasına sebep olduğu görülmektedir. Davey (2001), nüfusu bir milyonun üzerinde olan kent sayısının 1950'de 78, 1985 yılında ise 258 olduğunu ve 2025 yılında bu sayının 640'dan fazla olacağını belirtmektedir (D'agostino, 2018).

Tarım ve sanayi toplumlarında kimin "güçlü" olduğu, insan gücü kaynağını kimin en verimli biçimde kullandığıyla yakından ilgilidir. Benzer bir biçimde, enformasyon toplumunda da güç, bilgiye sahip olanların elinde olacaktır denilebilir (Tonta, 1999). Tarım ve sanayi toplumlarında insan gücünü harekete geçiren ve bu gücü daha verimli kullanan insanoğlu, bilgi toplumunda da bilginin gücünü harekete geçirmek ve bu kaynaktan en verimli şekilde faydalanarak mevcut kentlerin sorunlarına uygun çözümler geliştirmelidir.

Çalışma kapsamında kentlerin kuruluşundan 21. Yüzyıla kadar olan süreçte kentin yapısı ile ilgili geliştirilen pek çok teorelin ismi zikredilmiştir. Geliştirilen bu teoriler kent ve kentleşme olgusuna farklı biçimlerde yaklaşmışlar ve kenti farklı biçimlerde incelemiştir. Tüm bu kuramların temel amacı ise, daha iyi bir kent yaratmak, kentlerin planlı bir biçimde ve temel işlevleri yerine getirecek şekilde planlanmasını sağlamaktır. Kent planlanırken tüm kuramlar sadece fiziksel planlamanın yeterli olmadığını aynı zamanda kentin ve kentte yaşayan toplulukların ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel yapısının da dikkate alınması gereği üzerinde birleşmişlerdir (Türk, 2015).

Kentsel büyüme ve kentin genişleyen biçimi değişen dünyada kendine yeni kalıplar arayan insanoğlu için kent planlamanın güncel konusu olmaya devam edecektir. Kent toplumu, kendi insani derinliğini geliştirme yolunda ilerleme ya da bugün neredeyse otomatikleşmiş durumdaki güçlere teslim olmuş “tarih sonrası insan”a (Mumford, 2013) dönüşme noktasında bir yol ayrımındadır. İkinci seçeneğin tercih edilmesi, gittikçe artan duyarsızlaşma, iletişimsizlik ve yabancılaşmaya yol açacaktır. Tarih sonrası insanın çıkarları doğrultusunda hareket etmesi kenti bir yer altı denetim merkezine indirgeyecektir. Birbirine benzeyen tüketim alışkanlıklarımız ile birbirinin aynısı kentler yarattığımız bir gelecek kabul edilemez. Kenti biçimlendiren etmenleri enformasyon çağının bize getirdikleri dâhilinde hem toplumsal hem kişisel boyutlarıyla ele alan yeni bir düzen imgesine ihtiyacımız var. Ancak bu imgeyi tasarlayabilirsek kent için yeni bir biçim bulma imkânına sahip oluruz.

KAYNAKÇA

- Aktan, E. Ö. (2006). Kent biçimi-ulaşım etkileşimine ilişkin (tarihsel ve güncel) yaklaşımlar ve İstanbul örneği. (Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul). <http://tez.yok.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Andreu, P. (1999). Borders and Borderers. *Architectural Design* (69), s. 57-61.
- Bayhan, İ. H. (1969). Şehir planlaması. İstanbul.
- Blumenfeld, H. (1975). Continuity and change in urban form. *Journal of Urban History*.
- Burgess, E. W. (1925). *The growth of the city*, The City The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Castells, M. (2005). Enformasyon çağı I: Ekonomi, toplum ve kültür-ağ toplumunun yükselişi. (çev. E. Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chandler, T., Fox, G. (1974). 3000 years of urban growth. London: Academic Press.
- Childe, V. G. (1996). Tarihte neler oldu? (çev. M. Tuncay, A. Şenel). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Ching, F. (2003). Mimarlık ve sanatta yaratıcı bir süreç, çizim (çev. Ç. Birkan). İstanbul: Yem Yayınları.
- Çalışkan, O. (2004). Sürdürülebilir kent formu: derişik kent. *Planlama Dergisi*, 3, 33-52.
- D’agostino, S. (2018). Sınır kavramı, mimari ve kentin değişen sınırları. (Yüksek lisans tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul).
- Dilek, S. (2016). Enformasyon ve bilgiye dayalı yeni ekonomi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 87-91.
- Erdoğan, G. (2015). Kent makroformlarının mekânı kullanma verimliliklerinin fraktal boyut ile incelenmesi. (Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir).
- Ertürk, Ş. (2006). İlk Çağ kentlerinde kullanılan grid planlamanın toplumsal, düşünsel ve ekonomik yönlerinin değerlendirilmesi için bir çalışma örneği. (Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara).
- Foley, D. L. (1964). An approach to metropolitan spatial structure. Philadelphia.
- Günay, B. (2012). Planlama ve kentin kurgusu (der. M. Ersoy, Kentsel planlama kuramları). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Hoyt, H. (1939). *The structure and growth of residential areas in American cities* Washington, DC: Federal Housing Administration.
- Hall, T. (2001). *Urban geography*. 2nd edition. Routledge.
- Hasol, D. (2010). Ansiklopedik mimarlık sözlüğü. İstanbul: Yem Yayınları.
- Kaplan, D. V., Wheeler, J. O. ve Holloway, S. R. (2004). *Urban geography*, Wiley International Edition, John Wiley & Sons, Inc, USA.
- Karaaslan, F. (2017). Modern kent mekânlarında toplumsal unutm, *Düşünen Şehir Dergisi*, 1, 60-67.
- Keleş, R. (1972). Şehirciliğin kuramsal temelleri, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Lombart, M. (2002). İslâmın Altın Çağı: İlk Zafer Yıllarında İslam. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press.
- Lynch, K. (1981). *A Theory of good city form*. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press.
- Morris, A. E. J. (1994). *History of urban form-before the industrial revolutions*. Longman Scientific & Technical, New York.
- Mumford, L. (2013). Tarih boyunca kent: kökenleri, geçirdiği değişimler ve geleceği (çev. G. Koca, T. Tosun). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özcan, K. (2005). Anadolu’da Selçuklu dönemi yerleşme sistemi ve kent modelleri. (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya).
- Pirenne, H. (2014). Orta Çağ kentleri (çev. Ş. Karadeniz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sekman, A. (2017). Kentsel formların ütopya ve distopya kavramları bağlamında irdelenmesi. *Toplum ve Demokrasi*, 11 (23).
- Serter, G. (2013). Şikago Okulu kent kuramı: Kentsel ekolojik kuram. *Planlama* 2013; 23 (2).
- Soja, W. E. (2000). *Postmetropolis, critical studies of cities and regions*. Massachusetts: Blackwell Publishers Ltd.
- Spreiregen, P. D. (1965). *The architecture of towns and cities*. McGraw-Hill, USA.
- Tanrıöver, O., Kırılı, S. (2015). Global köy ve kültürel emperyalizm: Küreselleşme bağlamında enformasyon toplumuna bakış. *Intermedia International Peer-Reviewed E-Journal Of Communication Sciences*, 2 (1), 133-142.
- Tekeli, İ. (2010). Türkiye’nin kent planlama ve kent araştırmaları tarihi yazıları. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tezer, S. T. (2001). Kent biçiminin köprüler etkisinde değişiminin incelenmesi, Floransa örneği (Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul). <http://tez.yok.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Tezer, S. T. (2015, Ekim). Kent formunun tarihsel gelişiminin incelenmesinde yeni bir perspektif, Floransa kent formunun köprüler etkisinde gelişimi. *Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu*.

-
- Türk, S. M. (2015). 20. yüzyıl kent kuramları. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt:2, Sayı:3.
- Yazgı, B. (2006). İstanbul'da kent formunun mekansal analizi. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul).
- Yenice, M. S. (2005). Kentsel planlama sürecinde Konya kent formunun gelişimi üzerine bir araştırma (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya).
- Yeşiltepe, M. (2008). Ticaretin kent formu ve yapısına etkilerinin Trabzon örneği üzerinde incelenmesi. (Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon). <http://tez.yok.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Weber, M. (2012). Şehir, Modern kentin oluşumu. (çev: Musa Ceylan) İstanbul: Yarı Yayınları.
- Wycherley, R. E. (1993). Antik çağda kentler nasıl kuruldu? (çev. N. Nirven, N. Başgelen). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Baker, M., & Wurgler, J. (2002). Market timing and capital structure. *The journal of finance*, 57(1), 1-32.
- Berger, A. N., & Udell, P. (2006). Capital structure and firm performance: A new approach to testing agency theory and an application to the banking industry. *Journal of Banking and Finance*, 30(4), 1065-1102.
- Chen, J. J. (2004). Determinants of capital structure of Chinese-listed companies. *Journal of Business research*, 57(12), 1341-1351.
- Coad, A., & Rao, R. (2008). Innovation and firm growth in high-tech sectors: A quantile regression approach. *Research policy*, 37(4), 633-648.

